

MÂTÜRÎDÎ'DE LOKMAN PROTOTİPİ VE PSİKO SOSYAL HİKMETLİ ÖĞÜTLERİ

Lokman Prototype And Psycho-Social Wisdom Advice In Al-Maturidi

Dr. Osman ORAL

Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi, Kayseri/TÜRKİYE
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6403-5144>

ÖZET

Lokman, Türk İslâm literatüründe hekim ve filozof olarak bilinen bilge bir kişiliktir. Kur'an'ın 31. sûresi Lokman adını taşır. Bu surede kendisine hikmet verildiği bununla Allah'a şükretmesi O'na nankörlük etmemesi istenir. Hamd ve şükürün insanın kalp, akıl, şuur, karakter ve organların ölçülü ve dengeli bir halde yaşamasında önemli işlevi vardır. Büyük Türk âlimi Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö.333/944)'ye göre Lokman'a verilen hikmet; ilim, akıl, üstün kavrama yeteneği, adâletli, isabetli söz ve davranış, ilim-amel uygunluğu, din konusunda derin bilgidir. Bu surenin 13 ila 19. âyetlerinde onun evladına yaptığı psiko sosyal hikmetli öğütleri veciz bir şekilde sıralanır. Allah'a şirk koşturmak büyük bir zulümdür. İnsanın yaptığı her işi Allah bilir. Göklerin ve yerin derinliklerinde bile olsa Allah iyi işin mükafatını kötü işin de cezasını mutlaka verir. Salâtı yerine getirmek, dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim kötülüğün de mahkum olması için uğraşmak ve bu uğurda karşılaşabilecek sıkıntı ve zorluklara da sabretmek. Bütün bunlar azim ve kararlılık göstermeye ve bedel ödemeye değer işlerdir. Sosyal hayatta insanlara karşı böbürlenmemek, kibirlenmemek, insanları küçümsememek, alçak gönüllü olmak, yürürken ve konuşurken ölçülü olmak, bağırmadan ve güzel bir şekilde konuşmak gerekir. Allah kibirli, kendini beğenip övünen kullarını sevmez. Lokman'ın evladına yaptığı öğütleri fert ve toplum hayatı için yaşamsal psiko sosyal hikmetli davranışlardır. Kur'an âyetlerinde iki defa Lokman adının zikredilmesi ve evladına yaptığı hikmetli öğütlerinin olmasından dolayı onun peygamber olup olmadığı da tartışılmıştır. İslâm âlimlerin çoğunluğuna göre o peygamber değil Üzeyir ve Zülkarneyn gibi veli bir kul, imân ve tevhid içerikli söylemleri, evladına yaptığı psiko sosyal hikmetli öğütleri ile insanlığa sunulan prototip bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: Lokman, Bilge, Öğüt, Hikmet, Mâtürîdî

ABSTRACT

Lokman is a wise personality known as a physician and philosopher in Turkish Islamic literature. The holy Qur'an 31. the Surah bears the name Lokman. In this Surah, he is asked to give thanks to Allah and not to be ungrateful to him. Praise and gratitude have an important function in living in a measured and balanced state of the human heart, mind, consciousness, character and organs. According to the Great Turkish scholar Abu Mansur al-Maturidi (d.333/944), the wisdom given to Lokman is knowledge, intelligence, superior comprehension, just, accurate speech and behavior, conformity of Science and deeds, and deep knowledge of religious matters. In his verses 13 to 19 of this Surah, his psycho-social wisdom exhortations to his child are listed in a terse way. It is a great injustice to ascribe partners to Allah. God knows what a man does. Even in the depths of the heavens and the earth, Allah will reward the good deeds and the bad deeds. To performing the Salat. To strive for good and beauty to prevail in the world and evil to be condemned. To be patient with the difficulties and difficulties that may be encountered in this cause. All these are jobs worth showing perseverance and determination and paying the price. In social life, it is necessary not to brag about people, not to be arrogant, not to belittle people, to be humble, to be measured when walking and talking, to speak without shouting and in a nice way. God does not love his proud servants. Lokman's advice to his child is a vital psycho social wise behavior for individual and community life. It is also discussed whether he is a prophet because of the fact that the name of Lokman is mentioned twice in the verses of the holy Qur'an and because of his wise advice to his son. According to the majority of Islamic scholars, he is not a prophet, but a guardian servant like Uzeyir and Dhulqarnayn, a prototypes person who is presented to humanity with his discourses of faith and tawhid content, his psycho-social wisdom advice to his child.

Key Words: Lokman, Wise, Advice, Wisdom, Al-Maturidi

1. GİRİŞ

Türk İslâm kültüründe hekim ve filozof diye de bilinen Lokman, Mekke’de nâzil olan kendi adıyla anılan Lokman Suresi’nin 12. âyetinde kendisine hikmet verildiği bildirilir. Bununla Allah’a şükretmesi nankörlük etmemesi istenir. Şükre Allah’ın değil insanın kendisinin ihtiyacı olduğu vurgulanır. Bu sûrede veya başka bir yerde Lokman kimliğine dâir bilgi bulunmadığı gibi Âd kavminden ve onlara gönderilen Hûd peygamberden bahseden diğer sûrelerde de onun adından hiç söz edilmez. Hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili kesin bir bilgi yoktur. Türk-İslâm kültür ve edebiyatında Lokman efsanevî kişilik olarak hekim ve filozof yönüyle uzun yıllar yaşadığı hakkında çeşitli bilgiler verilir. Kur’ân’da imân, ahlâk ve görgü kurallarına dâir öğütlerine ilâveten kesin olmayan bazı rivâyetler de aktarılır (Harman-Uzun, 2003: 205-8).

Büyük Türk âlimi Ebû Mansur el-Mâtürîdî (ö.333/944)’ye göre Lokman’a verilen hikmet; ilim, akıl, üstün kavrama yeteneği, adâletli, isabetli söz ve davranış, ilim-amel uygunluğu, din konusunda derin bilgidir. Kur’ân âyetlerinde iki defa Lokman adının zikredilmesi ve yaptığı hikmetli öğütlerinin olmasından dolayı onun peygamber olup olmadığı da tartışılmıştır. Mâtürîdî de dâhil İslâm âlimlerin çoğunluğuna göre o peygamber değil Üzeyir ve Zülkarneyn gibi veli bir kuldur (Mâtürîdî, 2005b: XI/227). O’nun yaptığı hikmetli öğütleri; Allah’a ortak koşmamak, küçük, gizli saklı olsa bile yaptığı işi Allah’ın bildiğini ve karşısına bir gün onu çıkaracağı bilinciyle yapmak, sosyal hayatta salâti yerine getirmek, ma’rûfu emretmek münkerden sakındırmak hususunda azimli ve sabırlı olmak, kibirlenmemek, başkalarını küçümsememek, alçak gönüllü olmak, ölçülü ve vakarlı yürümek, sesini yükseltmeyip hiç kimseyi de rahatsız etmeden hoş ve güzel tarzda konuşmak gibi fert ve toplum hayatı için yaşamsal psiko sosyal imânî ve ahlâkî konuları içerir. Mâtürîdî, Lokman gibi kişi ve olaylarla ilgili Kur’ân beyanları dışında sahih olmayan rivâyetleri kesinmiş gibi sunulmasını da eleştirir. Bu tür endişesini, *“haber ve kıssalarla ilgili Kur’ân’da bahsedilen açıklamalara bir şey eklenmez. Çünkü Allah’a iftira atılmış ve yalan uydurulmuş olunur. Fakat Kur’ân’da belirtildiği kadarını anlatır ve ona başka bir şey eklemeyiz”* diyerek bilmeden Kur’ân’daki gayb konuları hakkında yorum yapanlara “recmen, zannen, kazfen bi’l-gayb” yani bilinmeyen gayba zanla taş, iftira atmak tabirini kullanır. Yine O, Kur’ân’da haber ve kıssaların tevhide ve âhirete inanılması için ispat hikmetiyle anlatıldığını, aklını kullananların bunlardan ders ve ibretler alınmasının istendiğini belirtir. Allah’ın “Hakîm” ismi ve “Hikmet” adlı sıfatı olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî, ilâhî fiillerin hikmet üzere yaratıldığını ileri sürer. Lokman’ın yaptığı öğütlerinin tarihî gerçekliği çerçevesinde insan, tarih ve toplumla ilgili önemli ders, hikmet ve ibretler olduğuna da işaret eder (Mâtürîdî, 2005b: II/324, V/234; VII/234, 269, 376, IX/35-7, 97, 104).

Bu çalışmada *“Lokman prototipi”, “Ganî, Hamîd, Habîr ve Latîf Allah tasavvuru”* ve *“Lokman’ın evladına hikmetli öğütleri”* ana başlıklarıyla Mâtürîdî özelinde Lokman prototipi ve psiko sosyal hikmetli öğütleri onun *“Kitabu’t-Tevhid”* ile *“Te’vilâtü’l-Kur’ân”* adlı eserleri çerçevesinde deskriptif tarzda incelenip değerlendirilmektedir.

2. LOKMAN PROTOTİPİ

2.1. Lokman’a Verilen Hikmet

Mâtürîdî’ye göre Lokman’a verilen ‘hikmet’ (Lokman 31/12), kavrayış ve anlayış ilmi, isabetli söz ve davranış, nübüvvet olmaksızın ilim-amel uygunluğu ve derin bilgidir. O hikmeti “her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak” olarak tarif eder. Allah’ın ezeli ve ebedî “Hikmet ve Hakîm” ismi ve sıfatı olduğu temelinde Allah’ın fiillerinin hikmet üzerine olduğu ve her şeyi hikmetle yarattığını söyler. Aklın usûlüne ve yaratılış hikmetine uygun bir şekilde işlevsel hale getirilmesiyle sahibini hakikati keşfetmeye, hüsrânı önleyip dünya ve âhiret saadetine ilettiğini belirtir. Yine O, Lokman’a verilen hikmet ile kasdın Yahya’ya çocuk iken hikmet verilmesi (Meryem 19/12) gibi kavrayış ve anlayış ilmi, isabetli söz ve davranış, nübüvvet olmaksızın ilim-amel uygunluğu, din konusunda marifet, derin bilgi olabileceğidir. Küçük yaşta hikmet verilen Yahya’ya nebi olan babası Zekeriyya’nın evladına eğitim süreciyle öğrettiği düşünülebilir. Lokman’a verilen de böyledir. Bir yönüyle hikmet, şahitlerin delâleti veya zâhir aracılığıyla gaybı, gizli ve batını isâbetli bir tarzda bilme ilmidir. Güzel tedbir, işlek zihin, parlak görüş ve isabetli tahmin hikmetin ana unsurlarını teşkil eder (Mâtürîdî, 2005a: 9, 10, 37, 66-7; 2005b: I/246, II/188, 2005b: XI/227).

Diğer bazı âlimlere göre de Lokman’a verilen hikmet, nübüvvetin dışındaki anlayış, akıl, sözde isabet, doğru ve gerçek bilgi, dinde ince anlayıştır (Nesefi, 1998: I/220; Kurtubi, 1959: XIV/59). Peygamber’e Rabbin yoluna hikmetle davet etmesi istenir (en-Nahl 16/125). Bununla insanları kâinat ve Kitab’ın

hükümlerini fihketmeye olayların arka planını anlamaya çağdaş metodlarla davet olmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: VIII/217-8; Oral, 2018: 42-3).

Özetle Allah'a şükretmesi ve nankörlük etmemesi için Lokman'a verilen hikmet; aklın işlevsel hale getirilmesi, ilim, üstün kavrama yeteneği, adâletli, isabetli söz ve davranış, ilim-amel uygunluğu, marifet ve derin bilgidir. O'na verilen hikmeti kalp, söz ve uzuvlarla Yaratıcı'nın râzı olduğu doğrultuda psiko sosyal eylemlerle bulunmakla göstermiştir. Dolayısıyla Lokman, eylemlerinden Allah'ın râzı olduğu bir kul, öğütleri ile kıyamete kadar örnek alınabilecek prototip bir şahsiyettir.

2.2. Hikmetin Kesbîliği ve Yaratılmışlığı

Hikmet verilen Lokman'a "Allah'a şükret" (Lokman 31/12) denilmesi, Mâtürîdî'ye göre kişinin elde ettiği hikmette Allah'ın yaratmasının etkili olduğunu da gösterir. Eğer hikmeti yaratmada bir etkisi bulunmasaydı "verdik" sözünün bir anlamı kalmazdı. Kula hikmet vasıtasız, çalışmadan vehbi verilir kanaatlerin (Altıntaş, 1986: 24; Özdamar, 2012: 199) aksine Mâtürîdî'de hikmet kulun fiilidir ve onun kesbi yani istemesi, çalışması ve kazanması sonucudur. Allah kuluna bu sebeple şükretmesini emreder. "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet sanma ki onlar azaptan kurulacaklardır!" (Al-i İmrân 3/188) ifadesini delil alan Mâtürîdî Allah yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanan kimseleri yerer. Dolayısıyla O'nun yapmadığı ve etkisinin bulunmadığı bir fiilden dolayı övülmesini ve kendisine şükredilmesini emretmiş olması mümkün değildir, der. Diğer bir yönüyle de Mâtürîdî bunun, Mu'tezile'nin 'insanın fiillerinde Allah'ın bir etkisinin bulunmadığı'na ilişkin görüşünü reddettiğini söyler (Mâtürîdî, 2005b: XI/228).

Sözgelimi Basra Mu'tezilesi'nin ünlü kelâmcısı ve Şâfî fakihî Kâdi Abdülcebâr (ö.415/1025, insanın kendi hür irâde ve tercihleri ile fiillerinin yapıcısı ve yaratıcısı olduğunu kulun fiilinde Allah'ın takdir ve yaratma yönünden herhangi bir müdahalesinin bulunmadığını söylemektedir (Abdülcebbar, 1962: VIII/3; 2013: I/301). Uluhiyyetin tenzîhî açısından bu tür görüşü eleştiren Mâtürîdî, her şeyin yaratıcısı Allah olduğundan kulun fiillerinin yaratıcısı da Allah'tır, ancak insan Allah'ın kendisinde yarattığı hâdis kudretle, itaat veya isyan tarzında dilediği fiili kesbeder, der. Fiiller, mahiyetleri itibarıyla Allah tarafından yaratılmaları ve bir zamanlar yokken O'nun tarafından icat edilmeleri açısından Allah'a, kesbedilmeleri ve işlenmeleri açısından da insanlara âittir. Kul kâsib/kesbeder, Allah da hâlık/yaratır. Fiildeki bu ortaklık, ayrı ayrı şeylere sahip olan ve sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Bununla Mâtürîdî'nin bireyin sorumluluğunu öne alarak en temel hakkı özgür irâdesine değer atfettiği söylenebilir (Mâtürîdî, 2005a: 74, 215-9, 358-9, 488).

Dolayısıyla kulun kendi irâde, azmi, çalışması ve nefis eğitimiyle kazandığı hikmet; kul yönünden kesbî, Allah'ın Allah'ın yaratması, lütfu ve fazlı yönünden de vehbî olmasıdır. Nefisle mücahede etmek, tecrübe ve eğitim sürecinde cehâlet karanlığı ilimle aydınlandıkça eşya ve olayların hallerinin bilinmesi hikmet kapsamında anlaşılabilir (İbn Haldun, 1991: II/545-6). Mâtürîdî, kalp iradesiyle küfrü seçerse küfre, imânı tercih ederse imâna açılır. Kalp gözü ile doğruyu güzeli yani hikmeti arar, isabetli olanı bulmaya çalışır, düşünür, akleder, anlar, ezberler, öğüt, ibret alır, sabreder, şükreder, demektir. Buna insanın irâdesi ile elde edilebilen hikmet yani basiret ve firaset gözü, kulağı, anlayışı denilebilir. Gaybî haberleri kafadaki gözle değil kalp gözü ile görme ve kafadaki kulakla değil kalp kulağı ile duymadır. Zâhirde gören ile kör ve duyan ile sağır eşit olmadığı gibi kalp gözü ile kör olan ile gayba dâir olan kalp gözü ile gören de eşit değildir. "Yeri yayıp döşedik, sabit dağlar ve orada her türden kalp açıcı çift bitkiler bitirdik. Bütün bunları, Allah'a münib kalbe ulaşmada basiretin açılması ve tefekkür için yaptık" (Kaf 50/7-8) ifadesinin hikmeti kazanma sürecini anlattığı söylenebilir (Mâtürîdî, 2005b: I/309, VI/8-9, IX/391, VII/154, XIII/335, 408, XIV/93, 115-9).

Mâtürîdî'ye göre insan nefis terbiyesi sayesinde Allah'ın yarattığı karakterden bir başka hale geçebileceğini gösterir. Yani fitratı cimri yaratılan insan nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert ve eli açık hale gelebilir. Çünkü Allah "kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır işte kurtuluşa erecek onlardır" (el-Haşr 59/9) demektir. Kişinin nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla bütün durumlarda sabırlı, tahammüllü ve usanmayan bir karakter kazanması mümkündür. Böylece kişi Rabbinin emrine uymaya ve yasakladıklarından kaçınmaya alışır, takvâ, ilim ve hikmet ehli olur (Mâtürîdî, 2005b: IX/281-2).

Sonuç olarak hikmetin arka planındaki basiret veya firâset, Allah'ın imânı özgür iradesiyle seçen ve sabırla imanında sebat eden kulunun kalbine attığı öyle bir içgüdüsel, sezgi ve hidayettir ki bununla insan hakikatleri kavrar; şüphe, tereddüt ve hayretten kurtulur. Mâtürîdî'nin felsefesinde hikmet doğuştan gelen

vehbî bir ilim olmasından daha çok insanın özgür iradesi ve çalışmasıyla elde ettiği kesbî ilim olmasıdır. İnsanın fiilleri dahil her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Hikmete ulaşan sebepleri kesb eden insan, aynı zamanda onun sahibi ve sorumlusu olduğundan hikmet kulun fiili, kesbi ve Allah'ın kudreti ve yaratmasıyla meydana gelmektedir.

2.3. Hikmet ve Şükürün Kula Yönelik Olması

Hikmetin kula verilmesinin asıl gâyesi; Gani (sınırsız zengin) ve Samed (hiçbir şeye ihtiyaç duymayan) Allah'ın kulların şükürüne ihtiyacı olmadığı, şükürün kulun kendisi için olmasıdır. Bu hikmet "Kim Allah'a şükrederse sırf kendi iyiliği için şükretmiş, kim de O'na nankörlük ederse bilmelidir ki Allah kimsenin şükürüne muhtaç değildir, O Ganî Hamid'dir" (Lokman 31/12-14) şeklinde açıklanır. Hamd, nimeti vereni övgü ve senâ anlamında iken şükür ise verilen nimetleri yerli yerinde kullanma, onunla isyan etmeme, nimeti asıl vereni unutmamadır (Isfehanî, 1992: "şkr" ve "hmd" mad). Mâtürîdî'ye göre kulluğun anahtarı ve layık olduğu şeyle birini nitelemek olan övgü ve senâ anlamında hamd; sadece Allah'a yönelik olması uygundur. Şükür, insanın kendisine Allah tarafından verilen nimet ve lütufları, O'nun istediği doğrultuda kullanmasıdır. Nankörlük veya küfrü kalbin hastalığı ve karanlığı olarak yorumlayan Mâtürîdî, iman kalbin yetilerini aydınlatıp nurlardırıldığı yani işlevsel hale dönüştürdüğü gibi küfür, kizb ve nankörlük karanlıklar içinde kalbin işlevlerini sonlandırır, demektedir (Mâtürîdî, 2005a: 425; 2005b: IX/78, 227-8, XVII/255-8).

Buna göre insan şükürle kendisi için Allah'tan çok lütuf ister. 'Eğer şükrederseniz size nimetimi daha çok veririm, nankörlük ederseniz şüphesiz azabım şiddetlidir' (İbrahim 14/7) ifadesi Mâtürîdî'ye göre 'tevhid ile şükrederseniz sizi yaratan Allah'ın 'bir' olduğuna, zevk alma, doyma nimetlerini size O'nun lütfettiğine, sizleri en güzel surette yaratının Allah olduğuna inanırsanız dünya ve âhirette daha çok vermekle nimetleri artırırım' demesi gibidir. Buna karşılık 'Allah'ın birliğine inanmazsanız O'na başkalarını denk ve ortak koşar, Allah'ın verdiği nimetlerin şükürünü O'ndan başkasına tercih ederseniz azabım hem dünya hem âhirette şiddetli olur' demesi gibidir (Mâtürîdî, 2005b: VII/462-3).

Kişinin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararına (el-Bakara 2/286) olması, hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmemesi (el-İsra 17/15; el-Fâtır 35/18; Lokman 31/33), yapılan şükür ve nankörlüğün kula âit olduğu ilkesidir. Bununla insanın özgür irade ve sorumluluğu öne çıkartılır. Kim, zerre miktarı hayır ve şer işlerse onu bulması da (el-Zilzal 99/7-8) şükür ve nankörlüğün kula âit olduğunu anlatır. Dolayısıyla hamd ve şükürün insanın kalp, akıl, şuur, karakter ve organların ölçülü, insafli, estetik ve dengeli bir halde yaşamasında önemli işlevi vardır. Lokman kendisine verilen hikmeti şükür yolunda yani kalp, akıl ve bedenini yaratılış hikmetine uygun Allah'ın râzı olduğu psiko sosyal eylemlerde kullanan ve nankörlük etmeyen kul prototipidir. O'na hikmetin verilmesi; Ganî, Hamîd, Latîf ve Habîr isim ve nitelikleri olan Allah'ın kulların şükürüne ihtiyacı olmadığı, şükürün kulun kendisine yönelik olmasını öğütlemektedir.

3. GANÎ, HAMÎD, LATÎF VE HABÎR ALLAH TASAVVURU

Lokman prototipi ile Allah'ın el-Hamîd (bizatihi her türlü övgüye lâyık), el-Ganî (sınırsız zengin), Latîf (akıl sır ermez bilgisiyle her şeyi kuşatan) ve Habîr (en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdar) gibi isim ve nitelikleri temelinde Allah tasavvuru öğretilir. Mâtürîdî'ye göre Allah Lokman'dan verilen nimetlere karşılık kula yönelik olarak şükür istemesi ardından da "Allah kimsenin şükürüne muhtaç değildir; Allah Gani Hamid; bizatihi her türlü övgüye layıktır" (Lokman 31/12-14) şeklindeki açıklama hiçbir şeye muhtaç olmayan övgüye lâyık ilah tasavvurunu anlatır. Lokman evladına verdiği öğütünde Allah'ın Latîf; akıl sır ermez bilgisiyle her şeyi kuşatan, Habîr; en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdâr (Lokman 31/14-17), olduğunu söyleyerek eylemlerini Allah'ın iyi bir şekilde bildiğini söyler. İnsanların Allah'a muhtaç oldukları Allah'ın ise Ganî ve Hamîd olmasıdır (el-Fatır 35/15). Mâtürîdî'ye göre kul şükürü kendisi için yapması gerektiğini anlatır. Kullarından hiçbiri O'na övgüde bulunmazsa da O, övgüye lâyıktır. Kendisine övgüde ve şükürde bulunulmasa da O, zâtından dolayı hiç kimseye ihtiyaç duymaz, fiilleri ve kullarına nimetleriyle övgüye layıktır. Hiç kimsenin şükürü ve övgüsü O'na yarar sağlamaz. Yine hiç kimsenin nankörlüğü, şükretmemesi ve övgüde bulunmaması O'na zarar vermez (Mâtürîdî, 2005b: I/19; XI/228, XII/27-8, XVII/378). Kul hakikatleri tekzip ederek inkâr yolunu seçerse Allah'ın kula ihtiyacının olmadığı, kulların şükürüne râzı olmasının da anlatımıdır (ez-Zümer 39/7). Hikmetlerle dolu dünyada ebedî âhiret hayatını inşa ve ihya yolunda başa gelen olumsuzluklara sabır, olumlu hal ve nimetlere hamd ve şükür kulluk görevi olduğundan elindeki sebep, imkân ve yetenekleri Allah'ın râzı olduğu yön ve yerlerde kullanmanın bir nevi şükür olduğu da söylenebilir (Mâtürîdî, 2005b: XII/305, XVI/75).

Lokman, kendisine nimet ve lütf olarak verilen hikmeti hamd ve şükür için değerlendiren prototip bir kul olmasının yanında Hamîd, Ganî, Latif ve Habîr gibi isim ve nitelikleri temelinde Allah tasavvurunu idrâklere sunmaktadır. Yine şükür kapsamında hikmet ilminin nesillere aktarılmasında fert ve toplum hayatı için yaşamsal psiko sosyal eylemleri de Lokman evladına öğütlemektedir.

4. LOKMAN'IN EVLADINA HİKMETLİ ÖĞÜTLERİ

4.1. Allah'a Ortak Koşmak Büyük Bir Zulümdür

Lokman'ın hikmetli öğütlerinden ilki; “Evladım! Sakın Allah'a ortak koşma! Allah'ın ilahlığına ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür/cürümdür!” (Lokman 31/13) sözüdür. İmân ve tevhidin zıddı olan şirk; zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya kullukta Allah'a ortak tanıma, O'nun benzeri ve denginin bulunduğu kalben inanmadır (Mukatil, 2004: 118-9; Isfehanî, 1992: “şrk” mad). Zulüm ise haddi aşma, dalâlet, haksızlık, isyan, Allah'ın koyduğu ilke ve sınırları tanımama anlamında her türlü olumsuz kalbi hal, söz ve eylemdir (Isfehanî, 1992: “zlm” mad). Mâtürîdî'de bir şeyi yerli yerine koyma hikmet ve adâlet, bunların zıddı ise zulümdür. Şirkin en büyük zulüm olması; şirk gibi inkâr bataklığına saplananın olumsuz kalp hâlini ifade eder. Zulüm, karanlık küfre, nur, ışık İslâm'a benzetilir, imân hali aydınlık, mutluluk ve huzur, inkâr ve inançsızlık ise karanlıklar ve zulüm gibidir. Mâtürîdî, sosyal hayatta hikmetlerin azalıp bâtil inançların çoğalması, kötülüklerin artması zulmün karanlık gibi çökmesidir, demektedir (Mâtürîdî, 2005a: 551; 2005b: XVII/387 vd).

Kur'ân'da dünya ve âhirette mutluluğun reçetesinin “imân” olduğunu vurgulanır (el-Bakara 2/62, 82; en-Nisa 4/57; Yunus 10/64; er-Rum 30/15). Mâtürîdî'ye göre şirk ve zulümle kişi Allah en güzel şekilde yarattığı kişiliğini yok olacak hale sokmasıdır ki canını yaratılış hikmetinin dışında başka bir konuma getirmekle kendisine zulmetmiş olur. Şirk ve zulüm, kişinin kendi canını helâke götürecektir fiiller yapması ve bu hususta çaba göstermesidir. Mâtürîdî bunu şöyle anlatır:

“Allah'ın nimetlerine zulmetmek demek olan şirk, bu nimetleri verenin dışında bir varlığa şükretme sebebiyle büyük bir zulümdür. Allah'ın yaratılış ve bünyelerinde varediği ulûhiyet ve vahdaniyete ilişkin şahitliği reddetme eylemi olan şirk işlemek büyük bir zulüm işlemektir. Allah herkesin yaratılışına Allah'ın birliği ve rububiyetinin delillerini yerleştirmiştir. Bunları yalanlamak ve inkâr etmek şeklindeki şirk, en büyük ve en çirkin zulüm olmaktadır” (Mâtürîdî, 2005b: XI/229).

Mâtürîdî'nin naklettiğine göre “İmân edip imânlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar için güven vardır ve hidayeti bulanlar onlardır” (el-Enam 6/82) âyeti nâzil olduğunda imân karşıtı her türlü haksızlığı ve kötülüğü zulüm anlayan arkadaşlarına bu ağır geldi ve: “Hangimiz kendisine zulüm yapmaz ki?” dediler. Hz. Peygamber “O sizin zannettiğiniz gibi değil! Lokman'ın oğluna söylediği “Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma! Çünkü O'na ortaklık kesinlikle büyük bir zulümdür” dediğini duymadınız mı? Buradaki zulüm şirkettir, diye açıkladı (Buhari, 1981: “Tefsir 31/1). Mâtürîdî eğer bu rivâyet sahihse şirkten uzak mü'minler güvende sırat-ı müstakim'de olabilirler, der. Eğer sahih değilse imân ve tevhid karşıtı olan şeyler zulüm olur, imân ehlinin bu tür eylemlerden çekinmesi imânı korumada endişe edilmesi gerekebilecektir (Mâtürîdî, 2005b: I/91-9, V/130, XVII/387 vd).

Şirk sahibi tövbe etmeden öldüğü takdirde affedilmeyeceği açıklanır (en-Nisa 4/116). İslâmın Tevhid inancına göre hiçbir insan peygamber derecesine çıkamaz, hiçbir peygamber de insanüstü ilahî bir konum biçilemez (Altıntaş, 2013: 43 vd). Mâtürîdî, şirkin büyük bir zulüm olarak (Lokman 31/13) ve neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek gibi benzetmelerle (Meryem 19/90), şirk koşan kişiyi gökten düşüp parçalanan, kuşların kapıştığı yahut rüzgarın ıssız, uzak bir yere sürüklediği nesnelere farksız (el-Hac 22/31) diye nitelenmesi şirkin büyük, ağır bir günah ve cürüm olduğunu akıl, his ve duyguları iknaya yönelik olmalıdır. Şirkin bu şekilde nitelendirilmesi onun kalp ve bütün organlarını etkilemesi, felç etmesi, işlevsiz hale getirmesinin anlatımıdır. Zulüm kapsamındaki hallere girmemek için sabrın ve uzak durabilmenin imânlı kalbin yapması gereğinin de vurgusudur (Mâtürîdî, 2005a: 425; 2005b: I/285-6; II/521-2, IX/170, 373).

İslâm'da dînî ve ilmî zihniyeti belirleyen en canlı ilke olan tevhide göre Allah tektir, eşi ve benzeri yoktur, mutlak güç, irâde ve bilgi sahibidir. Böylece tevhid, önce zihinde belli bir yapılanma, ardından da yaşam biçimlerini şekillendiren bir inanç durumundadır (Düzgün, 2005: 20). Lokman kendisine verilen hikmetin şükürü için evladına büyük bir zulüm şirkten uzaklaşmasını, dünya ve âhirette kişiyi saadete ulaştıran imân ve tevhid olduğunun akli, zihni ve kalbiyle idrâk etmesini önermektedir.

4.2. Allah Her Şeyi Bilir

Lokman hikmetli öğüdünde “Evladım! Bu dünyada yaptığın bir iyilik veya kötülük bir hardal tanesi gibi küçücük de olsa, üstelik bir kayanın içinde saklı bulunsa yahut göklerin veya yerin derinliklerinde de olsa Allah onu kıyamet ve hesap günü senin karşına çıkarıp amel terazisine koyar. Hiç şüphe yok ki Allah Latîf; akıl sır ermez bilgisiyle her şeyi kuşatır. Habîr; en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdârdır” (Lokman 31/14-17) demektedir. Bununla Lokman’ın Allah’ın göklerin ve yerin gizlisini bildiğini, kulların bütün yaptıklarını gördüğünün anlatımı olduğunu belirten Mâtürîdî, bu cümlenin evladının Lokman’a soru sorması üzerine ona cevap vermiş olmalıdır. Mâtürîdî’ye göre bu hikmetli cevaba karşı muhtemel sorular ve te’villeri şu şekilde olabilir;

Birincisi; eğer soru Allah’ın mutlak ilmi ile ilgiliyse Allah’ın taneyi getirmesinden maksad; Allah’ın herşeyi ayrıntısıyla bilmesi, dünyada ve âhirette karşılık vermesidir. Allah’tan hiçbir şey gizli kalmadığına göre kulun devamlı her halükarda, her zaman ve her durumda davranışlarını ve durumlarını kontrol etmesi takvâ ölçüsünde yaşamasının anlatımıdır.

İkincisi; sorunun Allah’ın kudreti ve hükümranlığına dâir olması da mümkündür. Öyle ki insanlar bu taneyi böyle gizliliklerden ve yerlerden ortaya çıkarmaya güç yetiremezler. Buna göre Allah’ın belirtilen konularda insanlardan gizlenmiş bulunan bu taneyi çıkarmaya güç yetirebileceği bildirilir, Allah’ın emir ve yasaklarına uymama durumunda kendilerine ceza verileceğini düşünerek Allah’ın kudretinden korkar ve O’nun hükümranlığından çekinirler.

Üçüncüsü; sorunun rızık hakkında olması da mümkündür. Buna göre bir şey, her ne kadar onu çıkarmaya ve ona ulaşmaya insan gücünün ve potansiyelinin erişemeyeceği bir yerde de olsa Allah lütfuyla insanların ummadıkları şekilde rızık verir, demektir. Bunun sebebi; insanlar her daim rızık konusunda gönül rahatlığı içerisinde olsunlar, âcizlikleri onları ümitsizliğe düşürmesin, güçlerinin yetmemesi halinde rızık meselesinde kalpleri kazanç vasıtalarına bağlı olmasın. Bunun için Allah kuluna “hiç beklemediği yerden rızık vereceğini” (et-Talak 63/3) söyler.

Dördüncüsü; sorunun kişinin yaptığı az çok, büyük küçük olsun her amele karşılığının verilmesidir. Yani Allah kulun yaptığı her işin karşılığını mutlaka verir, demektir. Kim, zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür, kim de zerre ağırlığınca bir şer işlerse karşılığını göreceğini anlatan ifadenin (el-Zilzal 99/7-8) benzeri gibidir. Mâtürîdî, bütün bu yorumların ortak noksanının şu olduğunu söyler:

“Burada Allah’ın birliğine, ilmine, düzenli yaratmasına, kudretine ve hükümranlığına dâir delil vardır. Yine rızık meselesinde O’na güvenmeye ve dayanmaya, kulun gücünün üstünde olan her işi O’na havale etmeye tevekküle dâir delil teşkil eder” (Mâtürîdî, 2005b: XI/232-3).

Mâtürîdî’ye göre Allah âyetteki gibi gizlilikler içinde bulunan bu taneyi ortaya çıkarır. Öyle bir ortaya çıkartmaktadır ki hiç kimse bunun farkına varamaz, keyfiyeti ve mahiyet hususunda hiç kimsenin herhangi bir bilgisi bulunmaz. Mü’min kul Allah’ın Latîf ve Habîr isimlerini bilme şuuruyla kendi varlığını, özellikle psikolojik ve sosyolojik yapısının bilincinde içinde barınan hayvanî nefsanî duygulara karşı cephe alarak onları yenmeli, hile ve tuzaklarından sürekli olarak korunmalı ve psiko sosyal iyi eylemler sergilemelidir (Mâtürîdî, 2005b: XI/232-3).

Alîm, ilm kökünden hakıyla ve iyi bilen; her şeyi bilen, hiçbir şey kendisine gizli kalmayan mânasındadır (İsfehani, 1992: “alm” madd). Alîm, Allah’a nisbet edildiğinde, zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi her hadiseyi hakıyla bilen (İbn Manzur, trs: “ilim” mad) mânasında Allah’ın isimlerindedir. İlim de Allah’ın zâtına nisbet edilen sübûtî sıfatlar içinde yer alır ve bunların en kapsamlısını oluşturur. Mâtürîdî’ye göre Allah kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. O’na hiçbir şey gizli kalmaz. Allah, kullarını her türlü halleriyle mutlak ilmiyle bilir. Bu durum Allah kullarının bütün iyilik ve kötülüklerini her türlü kasd, niyet, fiil olarak bilir, demektir. Çok bilen, bilgisi ezelî ve ebedî olan, görüleni ve görülmeiyeni bilen Allah’tır. Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur (el-Mücadele 58/7). Bu, Allah’ın her şeyi bildiğini hiçbir şeyin O’na gizli kalmadığını ifâde eder. Allah kula şah damarından daha yakındır (Kaf 50/16). Bu kulun her hücreğine kadar bilmesi ve hâkimiyetidir. Bir bakıma Lokman evladına hikmetli öğüdünde Allah külliyatı/tümelleri bilir, cüz’iyatı/tikelleri bilmez diyen felsefi görüşlerin aksine O’nun “İlim” sıfatını anlatır gibidir (Mâtürîdî, 2005a: 110; 2015b: II/156-7; Neseфі 2004: I/244).

Hülasa Lokman evladına bu hikmetli imân ve tevhid eksenli öğüdüyle Allah’ın herşeyi ayrıntısıyla

bilmesini, her şeye kudretinin yetmesini, bütün canlıları rızıklandırmasını ve kulun yaptığı küçük büyük bütün eylemlerine dünyada âhirette karşılık vermesini anlatır. Hiçbir şey O'na gizli olmadığına göre insanların kalplerinde sakladıkları imân, inkâr ve şirki de elbette Allah bilmektedir. Lokman bununla kulun devamlı her halükarda, her zaman ve her durumda gaflet hallerinden uzak uyanık bir şekilde davranışlarını ve durumlarını kontrol etmesini, imân, tevhid ve takvâ ölçüsünde psiko sosyal işlevlerle dünya hayatında yaşamasını akıl ve idrâklere sunmaktadır.

4.3. Azim Ve Kararlılık Göstermeye Bedel Ödemeye Değer İşler

Lokman azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer hikmetli işleri evladına öğüt olarak; “Evladım! Salâtı layıkıyla yerine getir! Dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim, kötülüğün mahkum olması için uğraş! Bu uğurda karşılaşacağın sıkıntı ve zorluklara sabret!” (Lokman 31/12-19) demektedir. Mâtürîdî’ye göre azmedilmeye değer bu tür işler; sağlam ve düzgün yapılması gereken, azmettiği ve kesinleştirdiği kararda sabit tarzda yapması gereken işler anlamındadır (Mâtürîdî, 2005b: XI/235). Bir fiili işlemek yahut işlememek konusunda kesinleşmiş karar veya irâde demek olan azm, fiilin yapılmasından önceki aklı teemmüllerle psikolojik arzu ve eğilimlerin doğurduğu tereddüt döneminden sonra o işi şu veya bu şekilde yapmak hususunda bir tercihe ulaşmaktır (İbn Manzur, trs: “azm” mad). Yani azm, nefsin duygularına iltifat etmeme, düşünceyi her türlü menfî etkilerden temizleme, eyleme akli kullanarak odaklaşma ile olabileceğinden büyük bir performansı gerektirir. Bundan dolayı sürekli bir azmi ancak büyük imân ve ideal sahibi olanlar ortaya koyabilir, gâyenin ne kadar asîl olduğunu gösterir, derûnî hayatın istediği manevî gıdayı yalnız bu karakterli insanlar verebilirler (Carrel, 1988: 111-2). Azim ve kararlılıkla eylemlere dönüştürülmesi istediği bedel ödemeye değer işleri Lokman evladına yaptığı hikmetli öğütünde şöyle sıralamaktadır;

4.3.1. Salâtı Lâyıkıyla Yerine Getirmek

Mâtürîdî’ye göre tevazu ile yapılması gereken imânın ve Allah’ı bilmenin bir göstergesi, en önemlisi ve değerlisi salât olduğundan Lokman evladına tevhid ve şirki anlattıktan sonra “Evladım! Salâtı layıkıyla yerine getir!” (Lokman 31/17) diyerek salâtı yapmasını öğütlemektedir. Bu, imân ve tevhid olmadan amellerin Allah katında bir değerinin olmadığına da işaretir. Mâtürîdî, Lokman’ın evladına öğütü olan salât iki şekilde yorumlanabileceğini söyler. *Birincisi*; Arapların bildiği onların lügatında olan salâttır. Bu, “Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar” (el-Ahzab 33/56) ifadesindeki gibi duâ ve niyazda bulunmak, yardım etmek, Allah’ı övmek, O’na hamd ve yüceltmektir. Buradaki salât, O’na duâ ve istiğfar, O’nun dininin gönüllere girmesi ve kabulüne yardım, sırat-ı müstakim yolunda sabırla gitmek anlamıdır. Bu durum söz konusu kişinin devamlı bir şekilde ve her durumda Allah’a niyazda bulunan, ihtiyaçlarını O’na arz eden, öven, O’nun yolunun ihya ve inşası için yardım eden, O’nun büyüklüğü ve yüceliğini anlatan biri olmasına yöneliktir. Salâtın kalbi arındırma işlevi yönüyle Lokman evladının böyle biri olması için “salâtı hakkıyla yerine getir, kalbini her daim arındır” demesi de mümkündür. Evladına yaptığı sonrasındaki öğütleri nefsi dizginleme ve eğitime, kalbi Allah’ın râzı olacağı hal üzere arındırmakla olabilecek türden psiko sosyal eylemler olmasıdır.

İkincisi; Allah’ın salât ile bilinen, kuralları ve şartlarıyla ortaya konulmuş namazı kasdetmiş olabilir. Eğer bu anlamda ise yine önceki yorumda belirtilen Allah’a duâ ve övgüde bulunma, O’nun dinine yardım etme, O’nun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatma anlamlarını da içerir. Çünkü başından sonuna kadar namaz bu hususlar için emredilir. Eğer salât bu mânada ise bize farz kılınan namazın önceki ümmetlerde de olduğunu gösterir. Buna göre Hz. İbrahim’in şu sözü de bu mânadadır: “Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları salâtı ikame edenlerden eyle!” (İbrahim 14/40). Yine Hz. İsa’nın “bana salâtı emretti” (Meryem 19/31) sözü de böyledir. ‘Allah’ın dinine can ve malla yardım ederseniz O’da size görünür görünmeyen düşmanlarınıza karşı galip gelmekle yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar’ yani kalplerinizi imân üzere sırat-ı müstakîm’de sağlam tutar (Muhammed 47/7). Mâtürîdî, salâtın iman, tevhid, dua, yardım, mağfiret, bağışlanma, şükür vb. gibi sabır eksenli psiko-sosyal hikmetleri içermesinden dolayı bütün nebiler ve salihlerin azim gerektiren bu işleri sabırla yaptıklarını söylemektedir (el-Bakara 2/153; Mâtürîdî, 2005b: I/116, XIII/390).

Sabır ve salât ile Allah’tan yardımı, Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır geldiğinden bu görevi hikmet ve saadeti isteyenler yaparlar (el-Bakara 2/45). Mâtürîdî’ye göre sabır, itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılık; günah işlemekten kendini tutmak ve belaya karşı dayanıklı olmaktır. İbadetlerle nefsiyle sabretmek sûretiyle mücadele eden insan, nefsi ile lezzetleri ve şehvetleri isteyip istemekle de bir nevi cihâd yapar. Salât ile kul, Rabbi arasında yakınlığı sağlar, hayır fiillerin

hepsini içerdiğinden Allah'ın manevî huzurunda yükselir ve O'na yaklaşmakla dünya ve âhirette merhametini hak etmiş olur. Allah'ın huzurunda niyaz ile O'nunla konuşmak, rukua eğilmek, secdeye kapanarak yüzünü toprağa/ölmüş gömülecek yere sürmek gibi huşûyu gerektiren kulluk olmasındandır. Mâtürîdî'ye göre sabır, itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılık; günah işlemekten kendini tutmak ve belaya karşı dayanıklı olmaktır. İbadetlerle nefsiyle sabretmek sûretiyle mücadele eden insan, nefsi ile lezzetleri ve şehvetleri isteyip istemekle bir nevi cihâd yapar (Mâtürîdî, 2005b: I/207, II/522, X/10).

Lokman'ın şirkten uzaklaşması, yapılan işin karşılığını vereceği düzgün tevhid üzere Allah tasavvuru öğüdünden sonra “Evladım! Salâtı ikâme et!” (Lokman 31/17) demesi kulluğun şirkten uzak iman ve tevhid temelinde yapılmasını da anlatır. İmânın belirgin işareti salâtın -bilinen şekliyle namaz olabileceği gibi Allah'ın emir yasaklarının hatırlanması, O'nun dinine yardım, O'nun isim, sıfatları, âyet ve kanıtlarla zikredilmesi, anlatılması, gelecek kuşaklara öğretilmesi, aktarılması gibi- layık ve gereği gibi yerine getirildiğinde mü'mini maddî ve manevî kötülüklerden koruduğu, kendisi ve çevresiyle barışık olmasını da sağlamaya yönelik hikmetleri de içerdiği söylenebilir.

4.3.2. İyilik ve Güzelliğin Hâkim, Kötülüğün Mahkum Olması İçin Uğraşmak

Lokman evladına azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer işleri sayarken “Evladım! Dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim, kötülüğün mahkum olması için uğraş!” (Lokman 31/12-19) demektedir. Bu prensibin orijinal adı ‘Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker'dir. Mâtürîdî'ye göre ma'rûf, her selim aklın kabul ettiği ve her bozulmamış tabiatın güzel gördüğü her fiil olurken münker ise bunun zıddı fiillerdir. Bunların kötülüğü ve iyiliği bedihi bilgi ile bilinir. Veya düşünüp tefekkür etmekle bir fiilin mâruf veya münker olduğu bilinir (Mâtürîdî, 2005b: XI/234). Soyut olan ma'rûfun somutlaştırılması selim akıl ve temiz vicdanlara bırakılır. Allah'a kulluk ve insanlarla ilgili hususlarda tasvip gören, bireysel ve toplumsal hayatta iyi, güzel söz ve davranışları kapsayabilir. Bir yönüyle ma'rûf, imân, fitrat, sorumluluk, teslimiyet ve estetik açısından insanın akıl, irâde ve vicdan gibi kalbî eylemlerinin değerli oluşunun anlatımıdır. Lokman'ın oğluna tavsiye ettiği psiko sosyal ilkenin toplumsal bir görev olduğunu belirten Mâtürîdî, “Kitap ehlinin hepsi bir değildir. Onlardan geceleri secdeye kapananak Allah'ın âyetlerini okuyup duranlar vardır. Bunlar Allah'a ve âhîret gününe inanır, münkerden meneder, ma'rûfa koşarlar. İşte onlar salihlerdir” (Âl-i İmrân 3/113-114) âyetinde Allah, “emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker”i yapanların salihlerden olduğunu söyler. “Mü'min erkekler ve Mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridirler. Ma'rûfu emredip münkerden vazgeçirmeye çalışırlar...İşte Allah bunlara rahmet edecektir” (et-Tövbe 9/71) ifadesinde de cinsiyet ayırımı yapılmadan bu görevi yapanlar övülür. Mâtürîdî, bütün övülen salihlerin azim gerektiren bu tür işleri azm ve sabırla yaptıklarını da söyler. Yeme içmenin beden hayatındaki önemi gibi Hz. Lokman'ın evladına öğütlediği psiko sosyal bu eylemler birey ve toplum hayatının olmazsa olmazlarından. Mâtürîdî'ye göre bütün dönemlerde geçerli olan; hikmet, güzel öğüt ve en güzel bir biçimde mücadele ve sabırla davet (en-Nahl 16/125), iyilikleri emir, kötülüklerini de nehiy her dönem ve her hal ve zamanda yerine getirilmesi gereken psiko sosyal önemli hikmetlerdendir (Mâtürîdî, 2005b: II/381 vd, VIII/217-8, XI/129 vd, 233-4).

Mâtürîdî düşüncesinde özgür irâdenin fert hayatında değeri olduğu gibi toplum hayatında da önemli bir yeri vardır. Toplum kendi durumlarını iyi veya kötü yönde değiştirmedikçe Yaratıcı'nın onların durumlarını değiştirmeyeceği (el-Enfal 8/53; er-Rad 13/11) kuralıyla Allah ferdin irâdesine önem verdiği gibi toplumun da irâdesine önem atfeder. Toplumdaki fertler, iyilikleri emretme ve özgür irâdeleriyle hayata geçirebilme, kötülükleri de imkânları ölçüsünde engel olabilmeye toplumun ortak irâdeleri sonucu gerçekleşir. Toplumların fertlerden oluştuğunu dile getiren Mâtürîdî her bir insanın iradesinin çok değerli olduğuna vurgu yapar. Fertlerin sosyal hayatta kötülükleri önlemede gafletten uzak olmasının önemini anlatırken verilen bir örnekte yeryüzü üst ve alt katına yerleşen bir gemiye benzetilir. Alttakiler su ihtiyaçları için üst kattakilere uğrayarak ‘kendi bulunduğumuz kattan bir delik açsak ve üst kattakilere gidip gelmekle onlara zarar vermesek’ demelerine karşılık üst kattakiler onları bu istekleriyle baş başa bıraksalar, gemiyi delmelerini engellemezlerse hepsi birlikte batmaya mahkûm olurlar. Eğer onlara engel olurlarsa, hem onlar hem de kendileri kurtulurlar, denilir (Buhari, 1981: “Şerike” 6). Bir kişiye ma'rûfu öğretmek, iyilik ve güzellik yapmasına yardımcı olmak veya bir kişiyi münker ve zulümden vazgeçirmenin değeri ve karşılığı “Kim bir nefsi kurtarırsa bütün canlıların hayatını kurtarmış gibi kim de bir nefsi öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibi olur” (el-Maide 5/32) ilkesine göre büyüktür. Öldürme sebebinin yani fakirliği, cehâleti, fitneyi, düşmanlığı önlemek, kaldırmak da böyledir. İnsan olması açısından ma'rûf yapan kâfir veya münâfik olsa bile karşılığının mutlaka olacağını Allah haber verir (en-Nisa 4/114). Psiko sosyal açıdan fert

ve toplum hayatında ma'rûfun yapılması da değerlidir. Ma'rûfun toplumlarda insanlara emredilmesini Mâtürîdî (et-Tövbe 9/112), imâni, tevhibi ve Allah'ın farz olan hükümlerini anlatılması, teşvik edilmesi ve şirkin zararlarının anlatımı olarak yorumlar (Mâtürîdî, 2005b: IV/35, 207-8, VI/461).

Sonuç olarak sosyal hayatta ma'rûfu emretme münkerden engellemeye çalışma fertlerin yaşaması için sabır ve metanetle olması gereken psiko sosyal önemli ilkelerden olduğunu Lokman "Evladım! Dünyada iyilik ve güzelliğin hakim, kötülüğün mahkum olması için uğraş!" öğüdüyle dile getirir. O'nun hikmetli öğüdü sosyal değişim için toplumsal kolektif irâde ve sorumluluğun öne çıkartılması yanlış algılanmaya açık kader inancının düzgün okunmasına katkı sağlayabileceği de söylenebilir.

4.2.3. Karşılaşacağın Sıkıntı ve Zorluklara Sabretmek

Lokman azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer işleri öğütlerken "Evladım! Bu uğurda karşılaşacağın sıkıntı ve zorluklara sabret!" (Lokman 31/12-19) demektedir. Yani salâtı yerine getirirken ve ma'rûf emretme münkerden alıkoyma sebebiyle başına gelen eziyetlere sabretmeyi öğütlemektedir. Mâtürîdî'ye göre kalbin yaratılış hikmetlerinden biri de kendisine emanet verilen can, mal ve evlat gibi kaybettiği her türlü şeyden ötürü kalbin şikayet ve sızlanmaması olduğu gibi günah işlemekten kalbi ve organları tutmada azim, sabır ve sebat göstermektir. İyilikleri yapmak da büyük bir azmi ve sabrı gerektirir. Mâtürîdî'de kalp her bir hal ve durumda sabırla sınılanır. Her haline hamdetmeli, olumlu hallerine şükretmeli, başa gelen olumsuz hallere ve kötü şeylere de sabretmelidir (Mâtürîdî, 2005b: XVII/315-6).

Sabır ile imânın birçok yerde aynı anlamda kullanıldığını söyleyen Mâtürîdî, Hud suresi 11. âyetinin te'vilinde "imân, günahlara dalmamak ve itaat üzere kalben sabretmektir" der. Sıkıntıya, belâ ve güçlüklerle karşı sebat gösterip bunların ortadan kalkacağına inancıyla birey ve toplumda eylem anlamındaki sabırla, sebat gösterip dayanıklı ve kararlı olmak mânasındaki azim birbirinden ayrılmayan iki kavram gibidir. Mâtürîdî'ye göre Allah, sabreden kuluna bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaat eder. *Biri*, kulun kalbini kötülüklerden arındırır ve bağışlar. *İkincisi*; kalbi teslimiyeti sayesinde ikrâm ettiği özel rahmetini sunar. *Üçüncüsü*; sabreden kuluna hidâyet eder. Kalp sabrederse musibetten sonra sevap ve daimi nimet içinde olur, şükür kalben yapar ve kalbi ferahlar. Nimeti şiddetten ayırır. Şiddet sebebiyle nimetin kadru kıymeti daha iyi idrâk edilir, bilinir. Bu görüşleriyle Mâtürîdî'nin belâ ve musibetlerin kalbe yönelik hikmetlerini de açıkladığı söylenebilir. İmanlı kalplerin sabır ve metaneti büyük bir erdem, kalbî huzur ve mutluluk kaynağı, inkâr ve batılı kabul eden, başkalarına da hurafe ve batılı tavsiye eden sabırsız kalp ise içine ateş girmiş gibi acı, stress yani huzursuzluk kaynağıdır (Mâtürîdî, 2005b: I/285-5, II/505-6, 521-2, VIII/179, XVII/216). Kalbî bir duygu olmanın ötesinde bilişsel yönden temellendirilip davranışa dönüştüğü ve tutumlaştığında karakter gücü olan sabır, hem kalbî gelişimi hem de uzuvların gelişimi desteklemek suretiyle psikolojik iyi oluşa katkı sağlar. Kalbi bir süreç ve başa çıkmaya yardımcı kalbî bir eylemdir (Doğan, 2016, 7 vd). Kalp inancını koruma yolunda azim ve sabır eylemi yapar. Nefsi sabırla ıslah edip disiplin altına alabilme, eğitilmiş nefisten güzel davranışlar için yararlanma büyük bir sabrın sonucudur. Kalbin bu sabrı bir yönüyle Allah'a şükürü ifade eder (Hökelekli, 1998: 314, 353).

Mâtürîdî'ye göre kalp zor ve kolay, düz ve sarp hayatın her safhasında ilâhî emir ve yasaklarla sınılanır. Bu bazen en yakını eş, çocuk, anne, baba ve çevresiyle dert, tasa, mutluluk ve güzellikleriyle, bazen de maişet, iş çevresiyle de olabilir. Kimi anne babasının ihtiyarlığıyla, kimi çocuğunun hastalığıyla, kimi de iş ve geçimin zorluğu veya kolaylığıyla sınılanır. İnsanoğlunun karşı karşıya bulunduğu hayat sınavı, kimi zaman bedene kolay gelen kimi zaman da güçlük arz eden geçim olayına kalbî tefekkür ve istidlâlin desteğiyle huşu çerçevesinde göğüs germekten ibarettir. Salâtı yerine getirme, ma'rûfu emretme münkeri de önleme sebebiyle kişinin başına eziyet gelmesi mümkündür. Sinama dünyasında başa gelen zorluklara ve nefsanî arzuları terketmeye çaba, sabırla tahammül gösterilmesini isteyen Mâtürîdî, başına eziyet gelse de kişinin bunu terketmesine cevaz yoktur, der. Kalbin ve aklın nefsi hesaba çekmesi, her bir olaydan ibret alması, sabretmesi diyen Mâtürîdî'ye göre hikmetlerle dolu dünya sınavında ebedî âhîret hayatını inşa ve ihya yolunda başa gelen olumsuzluklara sabretmek mü'min kul için esastır (Mâtürîdî, 2005a: 168, 352; 2005b: I/116-7, XI/234, XVI/75).

Sonuç olarak Lokman evladına azim ve kararlılık göstermeye, bedel ödemeye değer hikmetli işleri; geniş anlamıyla salâtı layıkıyla yapmak, dünyada iyilik ve güzelliğin hâkim, kötülüğün mahkum olması için uğraşmak, bu uğurda karşılaşabilecek sıkıntı ve zorluklara sabretmek olarak sıralar. İmânın belirgin işareti olan salâtın layıkıyla yerine getirildiğinde maddî ve manevî kötülüklerden hem bireyi hem de toplumu korumaktadır. Lokman hikmetli öğüdüyle iyi ve güzel bireylerden oluşan sosyal hayatın devamının ancak ma'rûfun emredilmesi münkerin de nehyedilmesi çağın idrâkine uygun hikmet ve metodlarla büyük bir

azim ve sabırla mümkün olabileceğini de anlatmaktadır.

4.3. İnsanlardan Yüz Çevirmek

Lokman evladına öncelikle şirkten uzak durmasını, tevhid üzere ilah tasavvurunu kazanmasını, azmedilmeye değer imâni eylemlerde bulunmasını önerdikten sonra “insanlara karşı böbürlenme!” (Lokman 31/18) diyerek psiko sosyal rahatsızlık olan kibirden uzak durmasını da öğütlemektedir. Red ve inkâr psikolojinin en belirgin özelliği olan kibir, kişinin âcizliğini örtme diğer insanları rencide edip küçük düşürme, nefsanî arzularını tatmin etme gayesiyle yapılan bir büyüklük taslama ve sahte hakimiyeti ifade eder. Böbürlenmenin psiko sosyal yapısı olarak bâtinî yüzüne kibr, tavır ve hareketlerle sergilenen şekline de tekebbür denilir (Aydın, 1999: 244-5). Mâtürîdî’ye göre “insanlara karşı böbürlenme!” ifadesi; gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma yani büyüklenerek ve gurura kapılarak insanlardan yüz çevirilmesidir. Hasan-ı Basri (ö.110/728)’nin “Bu, kibirden dolayı insanları küçük görme ve onları hafife alarak onlardan yüz çevirmedi” görüşünü zikreden Mâtürîdî, gurura kapılarak insanlara burun kıvrırma denilmesinin anlamı, insanlara karşı boynunu eğip durma, böbürlenerek zorbalasma yani gurura kapılmak suretiyle boynunu eğip çevirerek küçük görerek insanlara zulmetme demektir. Yine O, “insanlara karşı böbürlenme” ifadesinin iki anlama gelebileceğini söyler. *Birincisi*; hakikat anlamında gurur ve büyülenme, insanları küçük ve hakir görme dolayısıyla hakikat mânasında yüz çevirmedi. Şirk, nifak, küfür gibi hastalıklarla kalbi kararanlar diğer insanları kendilerine denk görmedikleri gibi. *İkincisi*; hakikat anlamında onlardan yüz çevirme ve ayaklarla yürüme anlamına gelmez. Bilakis salâti ikâme etmeme, ma’rûfu emretme ve münkerden alıkoyma işinde geri durmaktan ve bunları gafletle yapmamaktan kinâyedir. Yoksa bu beyan, büyülenme ve onlara karşı zorbalasma, diğerlerini hafife alma anlamında değil, aksine onlardan çekinme ve korkma mânasına gelir (Mâtürîdî, 2005b: XI/236).

Allah Hz. Peygamber’e insanlardan yüz çevirmemesini ulû’l-azm elçiler gibi sabretmesini öğütler (es-Sa’d 38/17). “Biz onda (Âdem’de) bir azim bulamadık” (et-Taha 20/115); “Balığın yoldaşı (Yûnus) gibi olma!” (el-Kalem, 68/48) diyerek toplumun eziyetlerine katlanmadan azimsiz ve sabırsız bir şekilde insanlardan yüz çevirmeyi ve toplumu terketmesini de yasaklar (Oral, 2019: 319). Hz. Peygamber de kavminin bütün eziyetlerine sabrederek azimle tebliğini sürdürür. Toplumda olumsuzluklara, yoksulluğa sabredilmesi gerektiğini, fakir ve yoksulları rencide etmenin yanlışlığına işâret eden Mâtürîdî, Allah’ın toplumda her hâli ve durumu imtihan için yarattığını belirtir. Hz. Peygamber insanların eziyetlerine katlanır, tebliğinde kaş göz hareketleriyle alaya alınır, başına gelen şeyler onu ma’rûfu emir münkeri yasaklamaktan alıkoymazdı diyen Mâtürîdî, bunun hikmeti ümmetin ondan ibret alması, mü’minlerden hiçbir kimsenin ayıplama ve aşağılanmaktan korkarak ‘emir bil ma’rûf nehiy ani’l-münker’ görev ve sorumluluğundan kaçmamasını anlatır, der. Allah, mütekebbir, cebbar yani kibirli ve baskıcı zâlimin kalbini mühürler (el-Mü’min 40/35). Mâtürîdî’ye göre böbürlenme, kibir konusunda bilinmesi ve yapılması gereken empati şudur: Kendisini bilen, içinde bulunduğu olayları, âfetleri ve türlü ihtiyaçların farkında olan kimse, kendisi gibi olan birine karşı kibirlenmez (Mâtürîdî, 2005b: V/162, VIII/276, XVII/324).

Lokman’ın evladına yaptığı hikmetli öğütünde “insanlara karşı böbürlenme!” demesi gurur ve kibre kapılarak insanlara burun kıvrırma yani ‘büyüklenerek ve gurura kapılarak toplumdan yüz çevirme!’ demektir. İnsanlardan yüz çeviren kibirli kalp, imân ve güzelliklerin gönüle girmesine bilinçli inatla engel olmak suretiyle içini katılaştırır, tefekkürü, akletmeyi ve basireti de yok ederek hastalanır.

4.4. Ölçülü Yürümek

Lokman’ın evladına hikmetli öğütlerinden biri “Yeryüzünde çalım satarak da yürüme! Yürüyüşünde mütevazi, hâl ve hareketlerinde hep ölçülü ol!” (Lokman 31/17-19) demesidir. Bu yürüme çeşidi çalım, haddini aşan bir kibir ve neşe içinde şımarıkla yürümektir. Aslanan böbürlenerek kibirli bir tarzda değil ölçülü ve vakarlı yürümektir (Bayraklı, 2013: XI/259). Mâtürîdî’ye göre kibirli yürüme; kendini beğenmişlik ve kibir içerisinde işlediği günahlarla şımararak, aşırı bir sevinçle böbürlenerek ve zorbalasarak yürümedir. Yürüyüşün, konuşmanın ve sesin de bir estetiği, güzel yönü vardır. Seslerin en kötüsünün karşılıklı görüşmede sesin yüksek oluşunun çirkinliğin anlatımıdır. Mâtürîdî’ye göre ölçülü yürümenin iki yoruma gelmesi muhtemeldir. *Birincisi*; yürüyüşte ölçülü olmanın, hakikat mânasına göre yürüyüş olmasıdır. Buna göre Lokman oğluna şöyle demiş gibi olur; ‘İnsanlar arasında yürüyüşünde ölçülü ol, büyüklenerek ve insanlara eziyet vermek için onları hakir ve küçük görerek yürüme! Onları rahatsız ederek sesini yükseltme! Aksine onlara yumuşak söz söyle, ölçülü ve vakarlı yürü!’ *İkincisi*; insanlar arasındaki ilişkilerin keyfiyeti ve mahiyetinden kinâyeye şeklinde olmasıdır. Yani salâti düzgün bir şekilde yerine getirin, ma’rûfu emredin, münkerden de insanları alıkoymun ve bu hususta kendiniz için bir ululuk,

sözünüzün geçerliliğini ve kabul edilirliliğini talep etmeyin, bilakis âdil olunuz! Diğer bir yönüyle de mutedil bir şekilde yürüyünüz. Yani sesiniz, eylemlerinizi, adımlarınız, yürüyüşünüz ölçülü, estetik, insafli, âdil ve dengeli olsun, şiddetli bir ses tonuyla konuşma ve çalım satmakla yürümeyin! (Mâtürîdî, 2005b: XI/237).

Mâtürîdî'ye göre “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz ki sen, ne yeri yarabilir ne de boyca dağlara ulaşabilirsin” (el-İsrâ 17/37) ifadesindeki yasak olan yürüme eylemi değil sadece kibirlenerek ve böbürlenerek yürümenin gözleri, gönülleri rahatsız etmesini önlemeye yönelik olmalıdır. Bir şeyi önlemek veya yasaklamak onun zıddını emretmeyi de gerektirir. Burada kibirle yürümeye yasak olması aynı zamanda sözü edilen kibirlenmenin zıddını emretmek olur. Mâtürîdî bu tezine “Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürürler” (el-Furkan 25/63) ifadesini delil getirir. Rahmân'ın kulları kendini büyük görerek, kendini beğenerek kibirle yürümezler. Gerçekte Lokman evladına kibirle yürümenin zararını zikrederek vakarla ve ölçülü yürümesini öğütlemektedir. Vakar ve ölçülü yürüyen bireyin ifrat ve tefrit türü aşırılıklardan uzak olduğunu işâret eden Mâtürîdî, Allah'ın mü'minleri “vasat ümmet” (el-Bakara 2/143) kılması ve Hz. Peygamber'in de işlerin en hayırlısının iki uçta yani ifrat ve tefritte kalmayıp orta yolu takip eden mezhep ve anlayışları işâret etmesi olabileceğini söyler. Bununla O'nun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat içindeki din mu'tedil, hoşgörülü anlayış, mezhep ve fırkaları işaret ettiği söylenebilir. Taassup ve aşırı, radikal görüş ve eylemleri savunan mezhep, fırka ve anlayışların tarihte ve günümüzde ne gibi infiallere ve cinayetlere sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Mâtürîdî düşüncesinde imân sahiplerinin vasatlığı demek; âdil şahitlik yapma hakkına sahip ve şahitliği kabul edilen insafli, ölçülü ve doğru karakterdeki insanlar olmasından dolayıdır (Mâtürîdî, 2005b: I/260, VIII/276).

Ölçülü ve dengeli yürüme, Kur'an'ın insan davranışlarıyla ilgili inanç, ibadet ve eylem türü bütün herşeyde adâletin, ölçünün ve dengenin kaçırılmamasıdır. İnançta dengesizlik ve adâletsizlik büyük bir zulüm olarak nitelendirilen şirk olduğu gibi inançta ölçü ve denge ise imân ve tevhiddir. Sözde denge doğruluk, doğru şahitlik olurken sözde ölçsüzlük ve dengesizlik ise evrendeki tevhid delillerini örtme, tekzip, nankörlük, küfür niteliğinde inkâr ve şirk sözlerini söyleme, yalancılık, yalancı şahitlik, dili eğip bükerek lafiz ve kelimeleri değiştirip tahrif ederek konuşma şeklinde gerçekleşir. Davranışlarda ölçü ve denge esas olduğundan toplumsal iletişim ile barışın temeli ölçü, denge ve adâlettir. İnsan sosyal hayatın her katmanında eşitliği, itidali, insafı, ölçüyü ve adâleti yaşatmakla yükümlüdür. Malın infakı ölçülü ve dengeli olması gerektiği gibi hayat yürüyüşünde sırat-ı müstakim denilen orta yolun izlenmesi gerekir. Her şeyde ölçü, denge ve itidal sağlanınca da fert ve toplum hayatında adâlet ve hikmet kendiliğinden gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005b: V/8, XII/367-8). Lokman'ın hakikat ve mecaz anlamında ölçülü yürümekle fert ve toplumsal hayatın temeli, kalp, söz ve eylemlerde dengeli, insafli, adâletli ve ölçülü olmayı evladına öğütlediği söylenebilir.

4.5. Sesini Yükseltmeden Güzel Tarzda Konuşmak

Lokman'ın evladına hikmetli öğüdü “Konuşurken alçak sesle, nazik şekilde konuş! Çünkü seslerin en çirkini, avazı çıktığı kadar bağırarak eşeklerin sesidir” (Lokman 31/12-19) ifadesidir. Bununla hikmet sahibi bir baba evladına sosyal hayatta insanî sorumluluk anlayışı içinde yaşamayı öğütlemektedir. Çünkü insan ağzından çıkan söz, laf ve konuşmasıyla sorumlu varlıktır. Birikmiş duygular ve zihinde tasarlanmış düşünceler, dil ile ifade edildiğinden dilin önemi kalbin tercümanı olmasındandır. Kalpteki niyet, duygu, irade ve isteği dışarıya ifade vasıtalarının başında gelen söz, içteki hal ve eylemleri bilmede en sağlam dayanak kabul edilmesinden dolayıdır. Hikmet ehlinden olan Lokman'ın bununla evladının iyi, güzel, hakikatleri gönül alıcı, kalpleri rahatsız etmeden iletişimi güzelce sağlayacak sözleri söylemesi, kötü sözleri de söylememesi, kendisini tehlikeye götürecek sözlerden aklını kullanarak özgür iradesiyle kaçınmasını istemesidir. Sözelimi “birbirinizin gıybetini yapmayın/hoşlanmayacağı şeyleri arkasından konuşmayın!” (el-Hucurat 49/12) yasağını Mâtürîdî, insanın hoşlanmadığı şeyin sözle anlatılması eğer bu gerçeğe uygunsa gıybet, değilse iftiradır. Yani insanları rahatsız etmek iğrenç bir durumdur ki “ölmüş kardeşinin etini yemek” gibidir, der. Bu fiilin kötülüğünün his ve duygular yoluyla anlaşılmasına yaklaştırıldığı söylenen Mâtürîdî'ye göre Allah sanki şunu söyler gibidir: İnsan nasıl ki onu yemekten hoşlanmıyor, aksine son derece tiksiniyor ise gıybet de yaşamakta olan kardeşinin etini yemektedir. Dolayısıyla bu da çirkinlik konusunda ölü birinin etini yemekle aynıdır. Hiç kimse gerek kendi isteğiyle ve gerek baskı yoluyla da olsa nasıl ki ölmüş birinin etini yemiyorsa birbirinizi rahatsız eden, ses, söz, arkadan konuşma her neyse yapmayın, hepsi çirkinlikte eşittir (Mâtürîdî, 2005b: XIV/76-7).

Seslerin en çirkininin merkebin sesi olması Mâtürîdî'ye göre bu insanlara karşı sesini yükseltme ki

eşeklerin eziyet verdiği gibi insanlara eziyet vermemeye yöneliktir. Böyle yaparsan sesin eşeğin sesi gibi olur. Veya Allah bunu bildirir ki eşek kendi ihtiyacı ve şehveti sebebiyle anırır. Sanki Allah şöyle bildirir: Eğer siz salâti yerine getirir, ma'rûfu emreder, münkerden alıkoysanız, bunu kendi menfaatiniz veya ihtiyacınız için yapmayın. Aksine bunu Allah rızâsı için yerine getirin. Mâtürîdî, Allah eşek sesini özellikle bildirmiştir ki eşeğin sesi dışındaki bütün seslerde mutlaka bir zevk veya yararlanma bulunur. Eşeğin sesinde ise ne bir yarar ne de bir zevk bulunur, der. Eşek sesinin başı iç çekmek (zefir), sonu ise nefes vererek ses çıkarmaktır (şehik). Bundan dolayı Allah bu sesi “Bedbahtlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip (zefir) feryat ederler (şehik)” (Hud 11/106) âyetinde belirtilen cehennemliklerin acıdan dolayı iç çekerek feryat etmelerine benzetir (Mâtürîdî, 2005b: XI/237-8). Bir yönüyle sesini yükseltenler eşeğe, sesleri de anırmaya benzetilerek ayrıca teşbih lafızları kullanmadan kelâm istiâreli söylenerek bunların eşek, seslerinin de anırma diye ifade edilmesi yerme ve ayıplamada şiddetli mübalağa; üst perdeden konuşmaya engel olmak ve bundan son derece nefret etmek, bunun Allah'ın sevmediği konumda bulunduğuna dikkat çekmek içindir (Zemahşeri, 2018: V/282). Mâtürîdî'ye göre sesi yükseltmeden güzel tarzda konuşulması iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi; hakikat mânasına sesini yükseltme! Aksine onlara yumuşak söz söyle! İkincisi; kinâye olması yani sesin ölçülü olsun, şiddetli bir ses tonuyla konuşma, sözü eğip bükmeden, doğru ve hakikat konuş! demektir (Mâtürîdî, 2005b: XI/237).

Mutasavvıf Türk şâir ve düşünürü Yunus Emre (1240-1321)'nin “Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı” (Tatçı, 1997: 113-4) dizesi ile ifade etmek istediği belki de iletişimidir. Kötüye kullanıldığı takdirde söz insanı helâk ve felâkete götüren en zararlı bir âlet haline gelebilmesidir. Muhtemelen bu sebeple olmalı ki Allah sosyal ilişkilerde gönül alıcı, sözün en güzelini, güzel söz söylemesini ister (el-Bakara 2/83; el-İsrâ 17/23, 53). “Ey İman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın, sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider” (Hucurat 2) ikâzı ölçüsüz bağırmanın zararını anlattığı gibi Lokman'ın evladına sesini yükseltmeden kimseyi de rahatsız etmeden hoş ve güzel tarzda konuşmasını tavsiyesi toplumsal ilişkilerde ölçülü, gönül alıcı söz ile konuşmanın hem iletişimin daha kolay sağlanmasını hem de sosyal ilişkinin daha sağlıklı bir zeminde uzun soluklu devamını sağlamasından dolayı olmalıdır.

4.6. Allah Kibirle Kendini Beğenenleri Sevmez

Lokman'ın evladına öğütlerinden biri Allah'ın kibri, kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmemesidir (Lokman 31/18-19). Mâtürîdî'ye göre böbürlenen; Allah'ın verdiği nimetle insanlara karşı övünendir. Bu kendini beğenmişlik ve kibir içerisinde günahlarla şımarmak suretiyle mal ve evlat çokluğuyla övünen eylemlerin kalpleri rahatsız etmesi, toplumsal kötülöklere de teşvik olmasındandır. Allah kibirli kişiyi ve münkere sevkeden eylemlerini sevmezken şükreden kulunu ve eylemlerini de sevmektedir. Mâtürîdî'de Allah'ın kendini beğenip, kibirle övünüp duranları sevmemesinin (en-Nisâ 4/36; en-Nahl 16/23; el-Kasas 28/76) anlamı; Allah'a ibadette kibirlenen kişiyi yahut Allah'ın kullarına karşı eylemlerinde yalan, zulüm, kibir ve aldatma katmasıdır. Allah da bu tür fiilleri ve mütekebbiri sevmez. Mâtürîdî'nin deyişiyle ‘başka bir insana karşı büyükmek insan türüne yakışmaz’. Çünkü insanların hepsi birbirinin şeklinde ve birbirinin benzeridir. Birbirlerine büyüklük iddiası aslında yalan ve kendisine iftiradır. Çünkü Allah bütün insanları birbirinin benzeri ve dengi olarak yaratmıştır. Oysa Allah yalanı haram ve iftirayı haram kılmış, bu tür fiilleri akıl nazarında da çirkin yapmıştır (Mâtürîdî, 2005b: III/229, VIII/95; XI/79, 237-8).

Sevme, nefret, kızma gibi Allah'a izafe edilen bu tür nitelikler İslâmî düşüncede ‘mütesâbih, mecazî, haberî sıfatlar’ adı altında problem ve tartışma konusu olmuştur (Oral, 2017: 197). Teşbih ve tescim türü ilah tasavvurlarının çözümünde Mâtürîdî, insan olarak elde edilen bilgilerin görülür ve duyulur âleme göre olduğunu Allah'ın sevmesi veya sevmemesinde insanî mahiyetlerin söz konusu olamayacağını, dil kurallarına uygun olarak bu tür haberlerin te'vilini savunur (Mâtürîdî, 2005a: 146 vd). Ebû Hanife (ö.150/767) ve Eş'arî (ö.324/935) gibi âlimler ise bunların te'viline karşıdırlar (Ebu Hanife, 1981: 51-5; Eş'arî, 2008: 51 vd). Daha sonraki Eş'arî ekole mensup âlimler teşbih ve tescime düşmemek için mecazî haberî sıfatların belirli kurallar çerçevesinde te'vilini savunurlar (Cüveynî, 2010: 52; Gazâlî, 2015: 12 vd; Râzî, 2013: 216). Mâtürîdî, sevginin hem Allah'a hem insana nisbeti, psiko sosyal güzel davranışlar sergileyen imânî kalplerde sevgi yaratılması, Rahmân Rahîm Allah'ın yaratılmışlara karşı sınırsız adâlet ve merhamet sahibi olmasındandır. Kulun Allah'ı sevmesi, O'na saygı, itaat ve rızâsını istemesi, Allah'ın kulunu sevmesi de onu ödüllendirmesi ve râzılığıdır. Zâlim ve kibirli eylem sergileyen kulunu sevmeyen Allah'ın kulun bu tercihi rızâsı yoktur diyen Mâtürîdî, Allah'ın zâlimin fiilini çirkin ve kötü olarak yaratması tabiidir, fakat Allah insanlar için zulmü değil adâleti murad edendir, der (Mâtürîdî, 2005a: 474;

2005b: I/302, IX/171; XI/273).

Böylece Lokman evladına hikmetli öğüdünde Allah'ın kendini beğenip övünenleri sevmediğini söyleyerek davranışlarını mu'tedil, âdil, iyi ve güzele yönlendirmesini ve dünyada imân, tevhid ve takvâ temelinde insanca yaşamasını öğütlemektedir. Lokman öncelikle kulun kalbî ve ruhî psikolojik durumunu imân ve tevhid temelinde sıhhatini önerdikten sonra sosyal hayatta yaşamanın, iyi bir iletişim kurma ve sıhhatli bir şekilde yaşamanın psiko sosyal ahlâk ve görgü çerçevesinde olabileceğini toplumsal kural olarak öğütlemektedir. Yüce Allah'ın rızâsını kazanmış hikmet sahibi prototip insan Lokman'ın değerli öğütleri insanlara yol göstermektedir (Güngör, 1996: 178).

5. SONUÇ

İslâm âlimi Mâtürîdî'ye göre Lokman peygamber olmayan salih, veli bir kuldur. Allah'ın ona verdiği hikmet, kesbî yani kulun irâdesiyle istediği, azim ve sabırla çalışıp kazandığı, Allah'ın ise onda hikmet yetisini yarattığı kanaatindedir. Hikmeti yani lutûf olarak kendisine verilen işlevsel akıl, bilgi, yetenek ve nimetleri yaratılış hikmet ve amacına uygun Allah'ın râzı olduğu yer ve eylemlerde kullanmasıyla "Lokman", Allah'a şükreden O'na nankörlük etmeyen prototip bir şahsiyettir. Onun bu tutum ve tavrı 'her kim Allah'a şükrederse sırf kendi iyiliği için şükretmiş her kim de O'na nankörlük ederse kendisi içindir' ilkesiyle anlatılır. İnsanın kalp, akıl, şuur, karakter ve organların ölçülü ve dengeli bir halde yaşamasında hamd ve şükürün önemli fonksiyonu vardır. Lokman evladına hikmetli öğüdünde; isim, sıfat ve fiillerinde Yaratıcı'ya ortak kabul etme olan şirkin ölçüsüzlük, dengesizlik, adâletsizlik, kalbî hastalık ve karanlık hali olmasından dolayı büyük bir zulüm olduğunu söyler. Bunun hikmeti; özgür irâdesiyle tevhid ve imanı seçmesi, kulun kalbî yetilerini aydınlatıp nurlardırıldığı yani işlevsel hale dönüştürdüğü gibi küfrü, inkârı, tekzihi barındıran nönkörlük ve şirkin de kulun karanlıklar içinde kalbî yetileri ve uzuvların bütün işlevlerini de sonlandırmasındandır.

Lokman öğüdünde; Allah'ın sınırsız ilmi ve kudretinin bütün canlıları sonsuz kerem ve merhametiyle rızıklandırıldığını, kulun yaptığı küçük-büyük, iyi-kötü, güzel-çirkin nitelikli her türlü eyleminin insanların bilemeyeceği tarzda Allah'ın mutlak ilmiyle bildiği ve haberdâr olduğu, karşılığını dünyada âhirette mutlaka vereceğini anlatır. Allah'ın el-Hamid (bizatihi her türlü övgüye layık) ve el-Gani (sınırsız zengin, ihtiyaçsız) gibi isim ve nitelikleri temelinde Allah'ın hiçbir kimsenin hamd ve şükürüne muhtaç olmadığı; O bizatihi her türlü övgüye layık bütün yaratılmışların ise O'na muhtaç olmasıdır. Bununla Allah'ın "Latif/akıl sır ermez bilgisiyile her şeyi kuşatan" ve "Habîr/en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdar" isim ve sıfatları ile düzgün Allah tasavvuru oluşması açısından akıl ve idrâklere sunar. Bunun hikmeti ise kulun herşeyi mutlak ilmiyle bilen, yaratan, kudretli ve haberdâr olan Allah'a inanarak tevhid, imân ve takvâ ölçüsünde sınama dünyasını geçirmesi anlamına da gelir. Bir bakıma Lokman evladına hikmetli öğüdünde Allah'ın ilim sıfatını kabul etmeyen düşünceler ile Allah tümelleri bilir, tikelleri bilmez diyen felsefi görüşlerin aksine kulun her yaptığından haberdâr, en ince ve gizli hususları dahi bilen Allah'ın "İlim" sıfatını anlatır gibidir. Bu tarz Allah tasavvuru ve inanç temelinde Lokman evladından; azim, kararlılık, sabır gösterme ve bedel ödemeye değer hikmetli eylemleri yapmasını öğütler. Bunlar; salâtın fert ve toplum hayatında layıkıyla yerine getirilmesi, dünyada iyilik, güzelliğin hakim, kötülüğün mahkum olması için uğraşılması, bu uğurda karşılaşılabilecek sıkıntı ve zorluklara sabredilmesidir. Lokman, toplumsal hayatta mutlu, huzurlu bir şekilde yaşayabilme ve insanlarla iyi bir iletişim kurabilmede hak, hakikat ve hikmetleri anlatabilmede kibir türü eylemlerden uzak, insanları küçümsemekten alçak gönüllü tavır, tutum ve hallerde olunmasını, ölçülü yürünmesi ve ölçülü konuşulmasını, sesini yükseltmeyip hiç kimseyi de rahatsız etmeden doğru, hoş ve güzel tarzda konuşmasını öğütler. Bu ve benzeri imanî ve ahlâkî hususların fertlerin huzurlu, ölçülü, estetik, insafî, dengeli ve adâletli sosyal hayatın yaşanması için psikolojik ve sosyolojik eylemlerin yapılmasının önemini de anlatır. İslâm âlimlerin çoğunluğuna göre Lokman veli bir kul, imân ve tevhid içerikli söylemleri, evladına yaptığı psiko sosyal hikmetli öğütleri ile tanınmaktadır. Dolayısıyla Lokman, eylemlerinden Allah'ın râzı olduğu bir kul, öğütleri ile kıyamete kadar örnek alınabilecek prototip bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbar, K. (1962). el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl, (tahk. İ.Medkûr-T.Hüseyn), y.y., Kahire.
- Abdülcebbar, K. (2013). Şerhu'l-Usuli'l-Hamse, (Çev. İ.Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

- Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Altıntaş, R. (2013). “İnsanın Zihin Halleri”, (Ed. Ş.A. Düzgün), İslâm İnanç Esasları, ss. 37-47, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Aydın, H. (1999). Kur’ân’da İnsan Psikolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Bayraklı, B. (2013). Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri, Bayraklı Yayınları, İstanbul.
- Buhari, E.İ. (1981). el-Camiu’s-Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Carrel, A. (1988). Hayat Hakkında Düşünceler, (Çev. C.Begen), Kültür Bak.Yayınları, Ankara.
- Cüveynî, İ.H. (2010). Kitâbu’l-İrşâd, (Çev. A.B.Baloğlu), TDV. Yayınları, Ankara.
- Doğan, M. (2016). Sabır Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Düzgün, Ş.A. (2005). “Kur’an’ın Tevhid Felsefesi”, Kelâm Araştırmaları, 3(1):20-30.
- Ebû Hanife, (1981). el-Fıkhu’l-Ekber, (Terc. M.Öz), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Eş’arî, E.H. (2008). el-İbâne an Usulî’ d-Diyâne, (Çev. M.Kubat), İşrak Yayınları, İstanbul.
- Gazâlî, E.H. (2015). el-Kanunu’l-Küllî fi’t-Te’vil, (Terc. H.Akpur), İlk harf Yayınları, İstanbul.
- Güngör, M. (1996). “Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Lokman”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (35):167-178.
- Harman, Ö. F- Uzun, M. (2003). “Lokman”, Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), (XXVII):205-208, İstanbul.
- Hökekleli, H. (1998). Din Psikolojisi, TDV. Yayınları, Ankara.
- İsfahanî, R. (1992). el-Müfredatü Elfazî’l-Kur’ân, Daru’l-Fikr, Beyrut.
- İbn Haldun, (1991). Mukaddime, (Çev. Z.K.Ugan), MEB. Yayınları, İstanbul.
- İbn Manzur, E.C. (trs). Lisanü’l-Arab, y.y., Beyrut.
- Kurtubi, E.A.M. (1959). el-Cami li Ahkâmi’l-Kur’ân, y.y., Kahire.
- Mâtürîdî, E.M. (2005a). Kitabu’t-Tevhid, İSAM Yayınları, Ankara.
- Mâtürîdî, E.M. (2005b). Te’vilâtü’l-Kur’ân, Mizan Yayınları, İstanbul.
- Mukatil, S. (2004). Kur’an Terimleri Sözlüğü, (Çev. B. Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Nesefî, A.M. (1998). Medarik’ut Tenzil ve Hakaik-i Te’vil, y.y., Beyrut.
- Nesefî, E.M. (2004). Tabsiratü’l-Edille fi Usulî’ d-Din, DİB Yayınları, Ankara.
- Oral, O. (2017). “Kelâmî Düşüncede Haberî Sıfat Problemi”, Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(14):197-221.
- Oral, O. (2018). Mâtürîdî’nin Hikmet Anlayışı, Lap Lambert Academic Publishing, Mauritius.
- Oral, O. (2019). “Mâtürîdî ve Râzî’de Ulü’l-Azm Peygamberlerin Psiko-Sosyal Nitelikleri ve İsmet Sorunu”, İslâmî Araştırmalar, 30(2):298-323
- Özdamar, M. (2012). Tasavvufda Temel Kavramlar, Kırkkandil Yayınları, İstanbul.
- Râzî, F. (2013). Esâsu’t-Takdîs fi İlmi’l-Kelâm, (Çev. İ.Coşkun), İz Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, M. (1997). Yunus Emre Divanı, MEB Yayınları, İstanbul.
- Zemahşerî, E.K. (2018). el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-tenzil ve Uyûni’l-ekâvil fi Vucûhi’t-te’vil. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.